

Almas İldırımın publisistikasında Türkiyənin ictimai-siyasi və sosial-mədəni durumu

Hülya Cəbiyeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: cebiyevahulya6@gmail.com

Annotasiya. Ədəbiyyatımızda əsasən şair kimi tanınan Almas İldırımın publisistik irsinin mühüm bir qismi uzun müddət elmi araşdırmalardan kənarda qalmışdır. Müəllifin 1951-ci ildə “Demokrat Malatya” qəzetində işıq üzü görmüş və son illərə qədər mühacirətşünaslığın diqqətini cəlb etməmiş məqalələri bu qəbildəndir. Araşdırmamızda həmin yazılar ilk dəfə təhlil olunub dəyərləndirilmişdir.

A.İldırımın uzun illər Türkiyə Cümhuriyyətinin müxtəlif bölgələrinin dövlət idarələrində fərqli vəzifələrdə çalışması ölkənin ictimai-siyasi və sosial-mədəni həyatındakı çoxsaylı problemləri aydın bir şəkildə müşahidə və təhlil etməsinə imkan vermiş, sonucda publisistik ustalığı örnəyi olan silsilə məqalələr meydana çıxmışdır.

Həmin yazıların bir qismində (“Nə deyə biləcəklər”, “Bəyaz kitab – qara kitab”, “Nümunəlik hərəkətlər” və s.) Cümhuriyyət Xalq Partiyası və Demokrat Partiyasının siyasəti qarşı-qarşıya qoyulur, birincisi tənqid, ikincisi təqdir edilir, bir hissəsində (“Qafası əziləcək qızıl ilanlar”, “Kommunistlərə ölüm”) Türkiyədəki kommunist meyillər ifşa olunur, digərlərində isə (“Hədiyyəlik lövhələr”, “Düşündürücü rəqəmlər”, “Həzin bir etiraf” və b.) kəndlərdəki ağır yaşam şərtləri – su təminatındakı sıxıntılar, yolların bərhad vəziyyəti, qida yetməzliyi, səhiyyənin acınacaqlı durumu və s. göstərilir. Müəllifin qənaətinə görə, bu və digər problemlər CXP hökumətinin idarəçilikdə yol verdiyi nöqsanlardan qaynaqlanır.

Nəticə olaraq, A.İldırımın CXP və DP barədə öz fikirlərini tam səmimiyyəti və açıqlığı ilə oxuculara çatdırması, bütün tənqidləri, ifşaları özünə ikinci vətən bildiyi Türkiyəni demokratik, qüdrətli, dünya birliyində layiqli yer tutan bir ölkə kimi görmək istəyi ilə bağlı idi. Çünki Cümhuriyyətin problemləri hər bir vətəndaş kimi, onu da dərindən rahatsız edirdi. Müəllif dövlət qulluqçularını, siyasətçiləri qanunun aliliyi prinsipini gözləməyə, cəmiyyətin sosial balansını qorumağa, xalqa xidməti şərəfli vəzifə kimi qəbul etməyə çağırırdı.

Açar sözlər: Almas İldırım, mühacirət, publisistika, Türkiyə, ictimai-siyasi durum, sosial problemlər, partiya

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.02.2026; qəbul edilib – 17.02.2026

The socio-political and socio-cultural situation of Türkiye in the publicism of Almas İldırım

Hulya Jabiyeva

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: cebiyevahulya6@gmail.com

Abstract. Although Almas İldırım is primarily known in Azerbaijani literature as a poet, a significant part of his journalistic legacy remained outside the scope of scholarly research for a long time. This includes his articles published in 1951 in the newspaper Demokrat Malatya, which until recent years had not attracted the attention of migration studies. In the present study, these writings are analyzed and evaluated for the first time.

A.İldırım's long-term service in various positions within state institutions across different regions of the Republic of Türkiye enabled him to observe and analyze numerous problems in the country's socio-political and socio-cultural life with clarity. As a result, he produced a series of articles that stand as notable examples of journalistic mastery.

In some of these writings (such as "What Can They Say", "The White Book – The Black Book", "Exemplary Actions" etc.), the policies of the Republican People's Party (RPP) and the Democrat Party (DP) are juxtaposed: the former is criticized, while the latter is praised. In others ("The Golden Snakes Whose Heads Will Be Crushed", "Death to Communists"), communist tendencies in Turkey are exposed. A further group of articles ("Plaques for Gifts", "Thought-Provoking Figures", "A Melancholy Confession" etc.) highlights the harsh living conditions in rural areas, including problems in water supply, the poor state of roads, food shortages, and the deplorable condition of healthcare. According to the author, these and other problems stem from shortcomings in governance on the part of the RPP government.

In conclusion, Almas İldırım conveyed his views on the RPP and the DP to readers with complete sincerity and openness. His criticisms and exposés were driven by his desire to see Türkiye –regarded by him as a second homeland –develop into a democratic, strong country that occupies place within the international community. The problems of the Republic, like those of any citizen, deeply troubled him. The author called upon civil servants and politicians to observe the principle of the rule of law, to maintain the social balance of society, and to regard service to the people as an honorable duty.

Keywords: Almas İldırım, emigration, publicism, Türkiye, socio-political situation, social problems, party

Article history: received – 05.02.2026; accepted – 17.02.2026

Giriş / Introduction

Almas İldırım mühacirət dövrü publisistikasında Türkiyə Cümhuriyyətində yaşadığı zamandakı mövcud ictimai-siyasi və sosial-mədəni həyatı yaxından izləmiş, türk millətini narahat edən çoxsaylı problemləri işıqlandırmğa çalışmışdır. Şairin uzun illər bu ölkənin müxtəlif dövlət idarələrində çalışdığı bəlli bir faktdır. Məhz bu fakt da onun Türkiyədəki atmosferi aydın bir şəkildə təhlil etməsinə yardımçı olmuşdur. Müəllifin 1951-ci ildə "Demokrat Malatya" qəzetində işıq üzü görmüş silsilə yazılarında ölkə həyatında dərin izlər buraxmış iki böyük təşkilatın –Cümhuriyyət Xalq Partiyası (bundan sonra CXP) və Demokrat Partiyasının (bundan sonra DP) siyasəti qarşı-qarşıya qoyulmuş, birinci sərt tənqid edilmiş, ikinciyə isə rəğbət ifadə olunmuşdur. Sovet hökumətinin təbliğatı nəticəsində Türkiyədə meydana gələn kommunizm meyillərinin, bu ideyanın ölkədəki yandaşlarının ifşası da A.İldırımın publisistik yazılarında üzərində durduğu mühüm məsələlərdəndir.

Bir məqamı öncədən xüsusi vurğulamağı lazım bilirik. Müəllifin aşağıda bəhs edəcəyimiz yazılarından oxucularda elə təəssürat oyana bilər ki, A.İldırım CXP-nin bütün hakimiyyəti boyu, başdan sona yürütdüyü siyasətini tənqid etmişdir. Lakin bu cür yanaşma reallığı əks etdirə bilməz. Cümhuriyyətin, eləcə də partiyanın qurucusu Mustafa Kamal Atatürk şairin böyük ehtiram və rəğbət bəslədiyi bir öndər olmuşdur. Onun rəhbərliyi altında görülmə işləri təqdir edən müəllifin M.Kamala ayrıca həsr edilmiş "Ataya səsləniş", eyni zamanda cümhuriyyətin inkişafı dolayısıyla sevincini ifadə edən "İrəliləyən Elazizə", Uzaqdakı soydaşlara çağırış" kimi şeirləri də vardır [4, s.16-26]. Buna baxmayaraq, həm Atatürk dönəmi, həm də ondan sonrakı İsmət İnönü iqtidarı zamanında da dövlət idarəçiliyində müxtəlif boşluqlar yaranmışdır. Müəllif də Türkiyə vətəndaşı olaraq, onu narahat edən məsələləri bir sıra əsərlərində işıqlandırmışdır.

Yeri gəlmişkən, mühacir yazarlarımızdan, Atatürkün yaxın ətrafından olan Əhməd Ağaoğlu da "Sərbəst firqə xatirələri" [1] əsərində həm Qaziyə sevgi və ehtiramını, onun siyasətinə vurğunluğunu, həm də dövrün ictimai-siyasi ziddiyyətlərini əks etdirmişdir. Atatürkün təşəbbüsü və

Fəthi Okyarın üstlənməsi ilə qurulan yeni partiyanın – Sərbəst Cümhuriyyət Firqəsinin daxilində və xaricində baş verən olaylar, CXP ilə qarşıdurmalar və s. göstərdi ki, ölkənin ictimai-siyasi durumu çalxantı dövrünü yaşayır və baş verən hadisələrin çoxu yaxın ətrafı tərəfindən Qazidən gizlədilir, hər şey yolundaymış görüntüsü verən tablo yaradılır. Əslində isə gerçəklik başqa idi...

Qeyd etmək lazımdır ki, CXP iqtidarının (1923-1950) siyasəti Türkiyədə cümhuriyyət quruculuğunun ilk illərindən müxtəlif yönəldən tənqid hədəfi olmuşdur. Dövlət idarəçiliyində yol verilən bir sıra nöqsanlar partiyanın 1950-ci il seçkilərində məğlubiyyəti və DP-nin hakimiyyətə keçməsi ilə nəticələnmişdir. DP-nin yaranma tarixi, tutduğu siyasi xətt, bu yolda aparılan əzmkar mübarizə və s. haqqında ən etibarlı mənbələrdən biri, zənnimizcə, mühacir yazarlarımızdan Ə.Ağaoğlunun oğlu Səməd Ağaoğlunun “Demokrat Partinin doğuş və yüksəliş səbəbləri. Bir soru” [2] adlı kitabıdır. Etibarlı mənbə kəlməsini istifadə etməyimiz səbəbsiz deyildir. Çünki müəllif partiyanın qurucu heyət üzvləri olan Cəlal Bayar, Fuad Köprülü, Adnan Menderes, Rəfiq Koraltan kimi şəxslərlə birgə fəaliyyət göstərmiş, 1950-60-cı illər arasında 3 dəfə millət vəkili seçilmiş, baş nazirin müavini vəzifəsində çalışmışdır. Onun yuxarıda adını çəkdiyimiz kitabı da məhz 1946-1960-cı illəri əhatə edən siyasi xatirələrindən ibarətdir.

S.Ağaoğlu, haqlı olaraq, DP quruluşunun bir xalq hərəkatı olduğunu bəlirtmiş və partiyanın əsas hədəfini bu cümlələrlə açıqlamışdır: “...Demokrat Partinin ana hədəfinin hüriyyət və ekonomik qalxınma olduğu ən koyu (burada: qatı – *H.C.*) düşmənlərinə dəxi qəbul edilən bir gerçəkdir. Bir məmləkətdə bütün irəli fikirlərin yaşaya bilməsi hüriyyət qapısının açılması ilə və bu fikirlərə təkabül edən (müvafiq olan – *H.C.*) ekonomik gəlişməylə mümkündür. Bu qapını açan və ekonomik gəlişmənin təməllərini geniş çapda atan Demokrat Parti sadəcə idealist bir parti deyil, tarix gözündə, Türkiyəyə gələcəyinin yolunu da açmış bir quruluşdur” [2, s.57]. “Siyasi günlük. Demokrat Partinin quruluşu” [3] adlı digər bir kitabı isə müəllifin DP-nin siyasi meydana atıldığı gündən başlayaraq apardığı qeydlərinə əsaslanır, həmçinin həmin dönmənin ab-havasını aydın görməyə imkan yaradır.

Əsas hissə / *Main part*

A.İldırım 1952-ci ildə vəfat etdiyindən, DP-nin sadəcə, il yarımından bir qədər artıq müddətdəki fəaliyyətinin şahidi olsa da, onun Türkiyənin ictimai-siyasi, sosial-mədəni sahələrdə inkişafı istiqamətində gördüyü işləri, hazırladığı perspektiv planları yüksək qiymətləndirmiş, ölkənin sürətlə parlaq gələcəyə addımlayacağına inamını dilə gətirmişdir.

Müəllif “Nə deyə biləcəklər” [14, s.1] adlı ilk məqaləsində göstərir ki, 1951-ci ildə Türkiyənin 17 bölgəsində keçiriləcək ara seçimlərində təbliğat aparan partiyalar içində CXP də var və bu partiya öz seçim propaqandalarını həyata keçirməsi ilə DP-nin gördüyü işlərə ləkə atmaqdadır. A.İldırım yazır: “Bu məmləkəti 27 sənəlik keşməkeşlər və karkuşi (qarğaşalı – *H.C.*) hökmləriylə idarə etmiş olan və sonunda xalqın ümumi nifrətini cəlb etdikləri dolayısıyla cımbızla tutulub vücuddan atılan qanəmicici tüfeylilər gibi iqtidardan uzaqlaşdırılan bir partinin, ticarətdə inhisarlığı ilə, maarifdə millilikdən uzaq kosmopolit prinsipləriylə cəmiyyət həyatında dinsizlik və tərəddiyə gedən yolları ilə və köyçülükdə heç bir zaman əməli tətbiqinə imkan olmayan tərcümə qanunlarıylə və minləri aşan parlaq təlimatnamə və genəlgələriylə mədar (dəstək – *H.C.*) olan siyasi proqramları meydanda ikən, əcəba, CXP-li bir aday hangi yeni prinsiplərdən bəhs edə biləcəkdir?” [16, s.1]

A.İldırım CXP-ni “yırtıq və yamalar içində bir millət əfəndisi”nin – kəndlinin dili ilə ifşa edir. CXP mənsubları rahat kreslolarındakı parlaq nitqlərində kəndlərin qalxınmasından, sağlıq sahəsindəki inkişafdan ağız dolusu danışır. Lakin əməli olaraq nə edə bildilər? “Məhdud bəzi göz önündə və xoşlarına getdiyi köylərdən başqa hangi köylər mənən və maddətən qalxındı? Hangi köy qalxınması, əfəndilər?” [16, s.1].

A.İldırım çox pis vəziyyətdə olan Bingöl, Tunceli, Hakkari kimi geridə qalmış bölgələrdəki acınacaqlı şəraiti, kəndlilərin, körpə uşaqların çirkab içindəki durumunu işıqlandırır. Bunların hamısı CXP-nin 27 illik əsərləridir. “Onlar bu əsərləri ilə “iftixar etsinlər, derlərsə, əcəba, heç bir şeydən qızarmayan üzləri bir parçacıq olsun qızarmı?...” [16, s.2]

“Bəyaz kitab – qara kitab” [9] adlı yazısında müəllif keçmiş iqtidarla yeni iqtidarı qarşı-qarşı qoymaqladır. DP hakimiyyətə gəldiyi gündən keçən 15 aylıq müddətdəki müsbət fəaliyyətlərinin əksini tapdığı kitabça buraxmışdır. A.İldırım bunu simvolik olaraq “bəyaz kitab” adlandırır, CXP-yə isə hakimiyyətdə olduğu illər ərzində gördüyü işləri “qara kitab” adı ilə buraxmağı tövsiyə edir. Belə olduqda, bu müddət ərzində məmləkətin məruz qaldığı iqtisadi, siyasi və mədəni çöküşlər, milli kultür, milli tərbiyə cəbhəsində uğranılan faciələrin yaratmış olduğu acıqlı səhnələr bütün çılpıqlığı ilə canlanar. A.İldırım yazır ki, onların belə bir qara kitab nəşr etməyə niyyətləri yoxsa da, cümhuriyyətin gənc nəslinin yaddaşında həmin səhnələr daim canlı şəkildə yaşamaqladır. Müəllifin partiya nümayəndələrinə müraciəti bu şəkildədir: “Hayır, əfəndilər! Sizlər heç bir zaman, əvət, heç bir zaman bu qara kitabı yazmaq üçün qələminizi kullanamayacaqsınız... Həm də artıq yazmanıza lüzum belə yoxdur. Zira millət onun qapqara sətirləri içində dalıb o uğursuz keçmişini bir daha xatırlamaq belə istəmiyor.... Qara kitab sizin, bəyaz kitab bizim olsun” [9, s.1].

A.İldırım “Nankorluq məsələsi...” məqaləsində CXP-nin bir qrup məmuru nankor adlandırmasına münasibət bildirmişdir. Çox güman ki, həmin şəxslər DP üzvlərindəndir. CXP-nin “27 yıl Xalq Partisinin əkməyini yeyib, şimdi də nankorluq edib yediyiniz əkməyi unutuyorsunuz” [7, s.1] fikirlərinə müəllifin münasibəti belədir: “Bu dardüşüncəli zavallı insanlara dövlət, millət və partiya kəlmələrinin həqiqi mənasını başa salmaq üçün onlara məktəbə yeni başlayan uşaqlar kimi əlifba öyrətmək lazımdır. Məmurlar hər hansı bir partiyanın və zümrənin deyil, birbaşa dövlətin məmurlarıdır. Ona görə də onlara dövlət məmuru adı verilmişdir. Aldığı pul və yediyi bir parça çörək də dövləti quran millətin kisəsindən toplanan çeşidli vergilərdəndir. Beləliklə də, “məmur millətimizin yüzə 83-nü təşkil edən köylü vətəndaşlarımızın açıq xidmətkarıdır” [7, s.1]. Onların əsl vəzifəsinin xalqdan toplanan pulun hər qəpiyinin yenə xalqın rifahı və istirahəti üçün sərf edilməsi və bir qəpiyinin belə hədəf getməməsinə diqqət edilməsi olduğu vurğulanır. Əsl nankorluq isə “bu paraların yerinə sərf edilməyib, gəlişgözlə kəndi keyfi və arzularına uyğun, ağıllarının əsdiyi və gözlərinin kəsdiyi işlərə harcayıb millətin bu gün düşdüyü fəqri zərurətə (yoxsulluğa məcbur buraxılmaq – H.C.) səbəb olmaqlar” [7, s.1].

“Zorbalığın para etmədiyi dövr” [22] məqaləsində Türkiyənin 1952-ci ildə Atlantika Paktı Müdafiə Sisteminə (NATO) daxil olması ilə inkişaf etmiş dövlətlər arasında önəmli yer tutduğu və bir vaxtlar zədələnmiş nüfuzunu yenidən bərpa etdiyi göstərilmişdir. Müəllif burada zədələnmiş nüfuz dedikdə, 1945-ci il Boraltan faciəsini nəzərdə tutmuşdur ki, bu zaman dönəmin idarəçilərinin istiqrarsız siyasətləri nəticəsində ana yurda sığınan qan qardaşları rusa təslim olunmuşdur. Həsiyə çıxaraq qeyd edək ki, “Dönük qardaş” adlı şeirini A.İldırım məhz bu faciə qurbanlarına həsr etmişdir.

Müəllif göstərir ki, Türkiyənin bu müdafiə sistemə qoşulması nəticəsində təhdidləri ilə millətləri özündən asılı vəziyyətə salan, qorxutma, təzyiq kimi üsullardan istifadə edən sovet Rusiyasına qarşı artıq “təhdidin, zorbalığın para etmədiyi, məsud bir dövr başlamış bulunmaqdadır” [22, s.2]. Almas İldırım qeyd edir ki, amansız diktator Stalin artıq bilməlidir ki, bundan sonra hər hansı kiçik bir millətə hücum, yaxud ona qarşı hərbi elan etdiyi təqdirdə öz edam qərarını imzalamış olacaqdır.

A.İldırım “Tavla oyununda siyasət...” [20] məqaləsində nərd masasında oturan və sözügedən partiyalara mənsub iki vətəndaşın oyundakı səmimi dialoqunu və rəqabətini təsvir etməklə, bunu real siyasi səhnədə – CXP və DP arasında da görmək istədiyini bildirir. Məqalədə uzun müddət CXP-nin yayım orqanı kimi fəaliyyət göstərən “Ulus” qəzeti DP-li vətəndaş tərəfindən tənqid olunur, qəzetin uydurmalarına işarə edilir. Eyni zamanda CXP kodamanlarının (zəngin və nüfuzlu

vəzifə sahibləri – *H.C.*) seçim təbliğatlarını şişirtmələri qeyd olunur. Müəllif CXP-li vətəndaşın oyuna hiylə qatmağın maraqlı olduğunu deməsiylə, əslində bu partiyanın siyasətdəki hiylələrinə işarə vurur, onları öz dilləri ilə ifşa edir:

“CXP-li:

– Bu, bir oyun, arkadaş. Oyunda hiylə olmazsa, dadı çıxmaz...

DP-li:

– Millət işi bizim oyuna bənzəməz... O işdə hər şeydən əvvəl mərdlik, hüsnü-niyyət lazım...” [20, s.1].

Sonda isə A.İldırımın səmimi istəyini görürük: “Oyunu CXP-li kayb etdi və gülüşərək qalxıb qol-qola getdilər... Onlara baxaraq özəndim, doğrusu... Nə olurdu, millət davasında da bu iki vətəndaş kimi səmimi və açıqqəlbli olsalardı...” [20, s.1].

“Yazıq olmuş...” [5] yazısında göstərilir ki, 16 sentyabr 1951-ci ildə Türkiyənin 17 bölgəsində millət vəkilliyi üzrə ara seçimləri keçiriləcəkdir. 14 may 1950-ci il seçimlərində CXP iqtidardan gedərək yerini DP-yə vermişdir. Həsən Əli Yücəlin (milli təhsil naziri, siyasətçi – *H.C.*) adını çəkən müəllif, hər bölgədən namizəd göstərilməsinə baxmayaraq, onu unutduqlarını söyləyir və əlavə edir: “Hər nə qədər kəndisinin solçuları himayə etdiyi əfkəri-ümumiyyəcə anlaşılmış isə də, bunun bir qiyməti yoxdur. Digər CXP məmurları haqqında türk millətinin 14 mayısa vermiş olduğu hökm qiymətini nəzərə almadan sonra bunun önəmi nə ola bilər? Doğrusu, o kiçik Sıfıra yazıq olmuş” [5, s.1]. Müəllifin Həsən Əlini “Sıfır” adlandırması təsadüfi deyildir (Bu ad ona Atatürklə məşhur bir dialoqundan qalmışdır – *H.C.*)

“Zəncirsiz dəlillər” [21] adından da göründüyü kimi, ironiya ilə qələmə alınmışdır. Seçimlərdə propaqanda ilə məşğul olan CXP-lilər dəli adlandıran müəllif, Məzhər Osmanın (ruh və sinir xəstəlikləri mütəxəssisi, türk həkim – *H.C.*) ölümündən təəssüflənərək, artıq onları kimin zəncirə vura biləcəyini düşünür. “Allah böyükdür. Türk millətinə acır da ikinci bir Məzhər Osmanı bizə göndərir əlbət” [21, s.1]. Əslində məqalədə biz A.İldırımın CXP-nin seçimlərdən uzaqlaşmasını, geri çəkilməsini istədiyini görürük.

Müəllif “Nümunəlik hərəkətlər” [17] məqaləsində CXP-lilərə DP məmurlarının C.Bayarın timsalında xalqa nümunə olduqlarını, özlərini sadə vətəndaşlardan ayırmadıqlarını misal göstərir. Onlar hər cür göstərişdən uzaq olmaqla, avtobus və digər nəqliyyat vasitələri ilə şəhər içində gəzərək əsl örnək hərəkətlər sərgiləyirlər. Lakin xalqın bu durumu yadırgamasına haqq vermək lazımdır. Çünki 27 ili əhatə edən böyük bir dövrdə hakimiyyətdə olanlar küçə və yollardan hər zaman böyük ehtişamla keçmişlər. A.İldırım CXP məmurlarının niyə xalq arasında sərbəst şəkildə hərəkət edə bilmədiklərini də açıqlayır: “Təbiidir ki, millətin iradəsinə müğayir (uyğun olmayan – *C.H.*) hərəkət edənlər daima çəkingən və qorxaqca tövrlər takınmağa məcbur qaldıqları üçün əllərini sallaya-sallaya xalq arasında gəzəməzlərdi. Ancaq millətin sərbəstcə rəyi və iradəsi ilə iş başına gəlmiş olan demokrasi qəhrəmanlarına yaxışır bir hərəkətdir bu...” [17, s.1]

A.İldırımın poeziyasında tez-tez rastladığımız milli birlik, bərabərlik məsələsinə onun publisistik yaradıcılığında da təsadüf edilir. Belə ki, müəllifin “Hər şeyin üstündə milli birlik” [13] yazısında məhz bir yumruq altında birləşməsi sayəsində türk millətinin bundan sonra bürüməyəcəyi xüsusi vurğulanmışdır.

Müəllifə görə, “hər qarış şəhidlərimizin qanı ilə yoğrulmuş bu məmləkətdə kaç siyasi parti bulunursa-bulunsun, bu partilərin proqramlarındakı əqidələri nə olursa-olsun, məmləkət davası yolunda yürütdükləri mücadilə üsulları nə dərəcəyə qədər şiddət kəsb edərsə-etsin, bütün bu siyasi çarpışma və çatışmaların üstündə tək bir müqəddəs varlıq vardır: milli ruhun doğurduğu milli birlik” [13, s.1].

Tarix səhifələrinə nəzər salan müəllif göstərir ki, 6 əsrdən çox hökmranlıq edən Osmanlı səltənətinin qüdrətinə baxmayaraq, milli birlikdən məhrum qaldığı üçündür ki, çökməyə məcbur olmuşdu. O vaxtdan bəri müxtəlif hökumətlərin tərkibində bir millət olaraq yaşayan türklər

içlərində sönməyən milli ruh və birlik sayəsində Anadoluda ayaqda qala bilmişdilər. Türkiyə Cümhuriyyəti də məhz bu milli ruhdan qurulmuşdu.

Daha sonra isə CXP hökumətinin xarici təsirlərin altında DP hökumətinin milli birliyi möhkəmləndirmək üçün həyata keçirdiyi islahatlara zərbə vurmaq məqsədilə hələ də Məclisdə yer almağa çalışdıqları göstərilir.

“Türk milliyyətçilərini bəkləyən vəzifələr” [18] məqaləsi Türk Milliyyətçiləri Dərnəyinin Malatya şöbəsinin açılışı münasibətilə qələmə alınmaqla, müəllifin bu quruma inam və rəğbətini ifadə edir. Buna qarşılıq, CXP-nin türk milliyyətçilərini boğmağa çalışdığı da xüsusi vurğulanır. 1944-cü il İrççilik-Turançılıq davasına qısaca toxunan A.İldırım İnönü iqtidarı tərəfindən boğulmağa çalışılan türk milliyyətçiliyinin 14 may 1950-ci il seçimlərindən sonra DP-nin hakimiyyətə gəlməsi ilə nəfəs almağa başladığını, qarşısında geniş imkanlar açıldığını qeyd edir. Milliyyətçi kəsimi daim öz səltənətləri üçün təhlükə kimi görüb onları irççiliklə, turançılıqla damğalayan keçmiş iqtidar bütün bunların əksinə olaraq, yalnız türk gəncliyinin milli hisslərini şahlandırmışdır.

Türkiyəni xaricdən parçalaya bilməyən kommunist Rusiya, onu daxildən sarsıtmağa çalışmış, bu işdə ona ölkədəki yerli əlaltıları da köməklik göstərmişdir. İlk həmlələri isə vəzifələri türk gəncliyini yetişdirməkdən ibarət olan maarif, milli təhsil sahəsinə yönəlmişdir. Uzun illər solçu meyillərlə idarə edilən təhsil sahəsi bu gün acınacaqlı bir hal almışdır. Lakin TMD öz prinsipləri ilə həm təhsil, həm də digər sahələrdəki maddi-mənəvi dağıntıları təmizləməyi qarşıya qoymuşdur.

A.İldırımın qardaş Türkiyənin ictimai-siyasi həyatı ilə yanaşı, ölkənin sosial-mədəni durumu da daim düşündürmüş, bu sahədəki problemlər onu rahatsız etmişdir. Belə ki, müəllif bir sıra məqalələrini məhz CXP dövründəki nöqsanlı siyasət və səriştəsizliyin nəticəsində kəndlərdə mövcud olan acınacaqlı yaşam şərtlərinin, yolsuzluğun, içməli su təminatının olmamasının, qida yetməzliyinin, səhiyyənin ürəkağrıdan vəziyyətinin, təlim-tərbiyə prosesi üçün yararsız halda olan kənd məktəblərinin və s. təsvirinə həsr etmişdir. Buna paralel olaraq isə DP-nin atdığı uğurlu addımlar təqdir edilmişdir. Bütün bu problemləri oxuculara çatdıran həmin yazılara nəzər salaraq:

Müəllif “Hədiyyəlik lövhələr” [12] məqaləsində kəndlilərin problemlərini obrazlı və özünəməxsus bir şəkildə təsvir etməyə müvəffəq olmuşdur. Belə ki, mövcud acınacaqlı durum canlı lövhələr şəklində yaradılmış və həmin tablolar bütün bunlara səbəb olan CXP məmurlarına hədiyyə edilmiş, bir növ yaratdıqları vəziyyət üzlərinə çırpılmışdır.

CXP böyükkləri səltənətləri dövründə kəndlərin qalxınmasından dəm vurub durmuşlar. A.İldırım Həsən Əli və Tonquç babalar (İsmayıl Haqqı Tonquç: dönəmin maarifçilərindən – *H.C.*) kimilərinin özünəməxsus üsullarla kəndlilərin məhdud maddi imkanları və əməyi ilə ərsəyə gətirdikləri məktəblərdən başqa bir tikinti üzü görməyən yerlərdən alınan lövhələri təsvir edir. Lövhələrdən ilkində şose yollarında deyil də, çılpaq dağların arasında sıxışmış qalan və 50-100 xanalıq cəfakeş kəndlərdən sadəcə biri göstərilir. Burada su təmini üçün sadəcə bir quyu vardır. Qadınlar həmin sudan evlərinə bir parça gətirmək üçün sıralara düzülür... Axar su olmadığından ətrafa dağılan pisləklərdən gələn qoxu da əhalini ciddi narahat edən məsələlərdəndir...

A.İldırım öz rahatlıqları naminə milyonları sərf edən CXP məmurlarına üz tutub, bu sərfiyyatdan qısaraq, ildə minlərcə susuz kəndlərə 10-15 milyonluq təsisat ayıra bilməyin mümkünliyünü qeyd edir. Lakin bütün bunları onlar DP-nin öhdəsinə buraxıb. Necə deyərlər: “Biz qalxınmaya şəhərlərdən başladığ, demokratlar da köylərdən başlasınlar...” [12, s.1]

Sonda müəllif əminliklə bildirir ki, “Əvət, paşa bəylərim, sizlərin tərsinə getdiyiniz yoldan demokratların doğru istiqamətdə gedəcəklərindən əmin ola bilərsiniz. Sizlərin kiçik gördüyünüz bu işlər üçün bu il büdcəyə 15 milyon konulub yerlərinə tövzi edildi (paylandı – *H.C.*) belə” [12, s.1].

“Düşündürücü rəqəmlər” [10] məqaləsində büdcədən ayrılan 6 milyonun CXP tərəfindən kəndlilərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına deyil də, ondan da az əhəmiyyətli, bəlkə də əhəmiyyətsiz işlərə sərf edilməsi kəskin tənqid edilir. Millətin öz rifahı üçün cibindən vermiş

olduğu bu pullar kəndlinin su təsisatının qurulmasına sərf edilsəydi, 3000-ə yaxın kənd içməli suya qovuşa bilər, qidasızlıqdan ildə ölüm sayı 40 mini aşan kəndlilər üçün bu miqdar yarıya qədər enə bilər, uşaqlar arasında sürətlə yayılan skorbit və raxit xəstəlikləri azalar və bu kimi bir çox sağlqla bağlı problemlər aradan qalxardı. Yaxud ucqar kəndlərə yollar çəkilsəydi, həmin ərazilər zəruri məhsullarla təmin olunar, beləliklə də xalqın rifahı yaxşılaşardı. Müəllif bütün bunların edilməsiylə sadəcə iki şeyin itirilə biləcəyini qeyd edir: Xalq evlərinə sözdə ayrılan məsrəf və məclis binası. “Zatən bu günə qədər mövcud və müəvaze məclis binasında çalışılmadı mı?... Və bir də səmərəsi pək şişirdilmiş olan lüksvari və göstərişli Xalq evləri... Bunlar böyük kayıb təşkil etməzdi. Fəqət bununla əsas qalxınmamız yolunda böyük davanı təşkil edən yol və köylünün içmə su davası kökündən həll edilmiş olardı” [10, s.1].

“D.P iqtidarı böylə çalışır...” [6] yazısında A.İldırım CXP dövründə kəndlilərin sağlamlığına laqeyd münasibətdən, buna qarşılıq DP-nin gördüyü təqdirəlayiq işlərdən bəhs edir. A.İldırım əski iqtidarla yeni iqtidar arasındakı bariz fərqi millətin sağlq durumuna göstərdikləri münasibətlə bağlı konkret rəqəmlərə dayanaraq təqdim edir. Belə ki, CXP iqtidarı millətin sağlqlığını düşünməkdən ziyadə, daha çox yabancılara mədəni görünmək üçün göstərişli abidələrə milyonlar xərcləmişdir. Öz vətəndaşları isə xəstəxana qapılarında vərəmli vəziyyətdə sürünmüşdür. Bunu 27 illik bir hakimiyyət dövründə vərəmlilər üçün sadəcə, 1097 çarpayı təsis etmiş olduqları ilə isbat etmişlər. Bunun əksinə, DP-nin yalnız 1950-51-ci illərdə təsis etdiyi yataq sayı toplam 3010-dur. Bu rəqəm fərqləri iki partiya arasında səhiyyəyə göstərilən həssasiyyət dərəcəsini aydın ifadə edir.

DP CXP-dən fərqli olaraq, ən böyük və müəzzəm abidənin millətin sağlamlığı olduğunu öz proqramının başına əlavə etmişdir. Millətdən toplanan vergilər məhz millətin rifahı üçün də sərf edilmişdir. Bu da ondan irəli gəlir ki, DP türk millətinin həqiqi iradəsi ilə seçilən millət vəkillərindən təsis edilmişdir. “Millətin dərdsini ancaq içindən çıxardığı müəssillər anlaya bilmişdir” [6, s.1] deyimi ilə də müəllifin nə demək istədiyi aydın olur. DP mənsubları xalqın öz iradəsi ilə seçilmişdir...

“Həzin bir etiraf” [11] məqaləsində kəndlərdə inşa edilən məktəblərin say azlığına, vəziyyətinə, kimlərin canlı qüvvəsi hesabına tikildiyinə, kənd məktəbləri üçün ayrılan maliyyənin mənimlənməsinə və s. toxunulmuşdur.

Məqələdən anlaşılır ki, müəllifin uluşçular adlandırdığı CXP-lilər DP dönəmində inşa edilən məktəb sayının azalmasını bəyənəmiş və onlardan bunu etiraf etmələrini istəmişdir. Lakin A.İldırım məsələnin kəmiyyət yox, keyfiyyətdə olduğunu və CXP dönəmində inşa edilən kənd məktəblərinin acınacaqlı durumunu gözlər önünə sərməşdir.

Göstərilir ki, 1946-cı ildən iqtidar dəyişiklikliyinə qədər kənd institutlarının yetişdirdiyi müəllimlərə təcili olaraq məktəb və müəllim evləri inşa etmək üçün jandarmalar güc və qırmanc tətbiq etməklə kəndlilərə kərpic hazırladıb, bütün xərcləri onların üzərinə atmışdır. Tikilən məktəblər də acınacaqlı durumda, yarısı çökmüş və çökmək vəziyyətində idi və bunları da etiraf etmək lazımdır. Bu məktəblərin yüzə səksəni məktəbdən başqa hər şeyə bənzəyirdi. “İştə, uluşçuların iftixar etdikləri və ədədlərinin çoxluğunu irəli sürdükləri Həsən Əli və həmpalarının (burada: ayaqdaş – H.C.) əsərləri bunlardır” [11, s.1].

Fikrimizcə, S.Ağaoğludan gətirəcəyimiz sitat da DP dönəmində ölkə təhsilinin gəldiyi nöqtəni daha aydın görə bilməyimiz üçün önəmlidir: “Oxuyub-yazanların sayı artmış, Batı ölkələri universitetlərindən, kəndi universitetimizdən, yüksək okullardan çıxanların sayı yüksəlmiş, lisəni bitirənlər böyük yekunlara varmış, Batıdan bir çox əsərlər dilimizə çevrilmiş, bir cümləylə fikir qapıları yavaş-yavaş açılmağa başlamışdır. Sadəcə bu dəyişikliklər siyasi düşüncələri, sosial konuları xalq təbəqələrinə olduqca yaxınlaşdırmışdı” [2, s.13].

“Bəxtinə küsən sevgi” [8] məqaləsində Malatyanın acınacaqlı durumundan, yaşamaq üçün əlverişsizliyindən, küçələrdəki natəmizlikdən və ən əsası bələdiyyənin dövlət büdcəsindən ayrılmış yarım milyon ilə bölgənin inkişafı üçün heç bir addım atmamasından bəhs edilir. Müəllif

bu durumdan çıxış edərək CXP-ni “zümrə hakimiyyəti”, Malatyanı isə “bəxtinə küsən sevgili şəhər” adlandırır. Bura “sənələrdən bəri kəndini məsud edə biləcək, haqqıyla qalxındıra biləcək, yalnız sandalye (kreslo – *H.C.*) düşkünü və kəndini bəyənmiş, xudbin, təcrübəsiz çocuq ruhuna malik bir başla deyil, məmləkət davasıyla çırpınan, olğun, yorulmaq bilməyən və fərağət sahibi bir başqanla idarə ediləcək bir bələdiyyəyə möhtacdır” [8, s.2].

A.İldırımın kəskin məqalələrindən biri də “Lənət damğası...”dır [15]. Burada müəllif CXP-nin hakimiyyəti dövründə gördüyü işlərlə, təqdim etdiyi rəqəmlərlə millətin gözünü bağladığını, lakin əsl gerçəkliyin tamam başqa olduğunu açıqca göstərir, ona lənətlər yağdırır. Qeyd edir ki, II Dünya müharibəsindən sonra hesablanan bir statistikaya görə, uşaq ölümlərinin ən çox özünü göstərdiyi ölkə Türkiyədir. Millətin təməli olan uşaqların hər il beşdə biri ölümlə üz-üzə gəlir ki, bunun 45 faizi kəndlərin payına düşür. A.İldırım təəssüflə kəndliyə müraciətlər edib deyir ki, məmləkəti sənin qurtardığını simbolizə etdilər, sənə heykəllər qoydular. Özləri kreslolarında oturarkən, sənə xəyanətlərin ən böyüyünü edərək, səfalət və xəstəlik içində buraxdılar. Millətin müqəddəs varlığı olan uşaqları belə düşünmədilər. Lakin “bütün rəzalət və xəyanəti yaparkən və sənin qüdrətli varlığıyla əylənirkən yalnız bir şeyi unutdular: daha bir yaşına girmədən ölümə tərk edilən o məsum yavruqların gözlərini məchul nöqtələrə dikərək, səssizcə kəndlərinə söylədikləri “lənət damğası”nı...” [15, s.1-2]. Bu sətirlərdə A.İldırımın üzüntüsü, ürək acısı və dərin təəssüf hissi aydın sezilir.

“Yol, yol, yol...Su, su, su” [19] məqaləsinin adından da göründüyü kimi, müəllif kəndlərin ən başlıca problemlərindən – yol və su təsisindən bəhs etmişdir. Yenə də CXP hökumətinin əsiri olan kəndlərdəki vəziyyət təsvir edilmiş, DP idarəsinin bütün bunları ortadan qaldıracağına inam əks olunmuşdur.

“Napolyon bir hərbin qazanılması üçün para, para, para dediyi gibi, köylünün rifah və səadətə qovuşması üçün biz də yol, yol, yol, su, su, su deyəcəyik” [19, s.1] fikri də sanki müəllifin deyil, məhz DP-nin dilindən səsləndirilir. Bu partiya iş başına gələr-gəlməz qalxınmanı şəhərlərdən deyil, kəndlərdən başlamış, büdcədən külli miqdarda vəsait ayıraraq, kəndlərin yol və su ilə təminatına çalışmaqdadır.

A.İldırımın şeir yaradıcılığından qırmızı bir xətt kimi keçən kommunizmin ifşası məsələsi onun publisistik yaradıcılığında da öz əksini tapmışdır. Lakin bu dəfə Sovet Azərbaycanındakı kommunist rejimdən deyil, Türkiyə Cümhuriyyətindəki kommunizm bəlasından bəhs edilir. Belə ki, CXP-dən narazı olan bir sıra şəxslərin kommunizmə meyli bu prosesin daha da genişlənməsi ilə nəticələnmişdir. Narazılığın bir səbəbi də yuxarıda geniş bəhs etdiyimiz, əyalətlərdəki ağır sosial-iqtisadi durumla bağlı idi.

“Qafası əziləcək qızıl ilanlar” [23] məqaləsində A.İldırım kommunizmi və onun Türkiyədəki solçu tərəfdarlarını tənqid edir, CXP-nin də bu işdə əli olduğu, onlara şərait yaratdığını, xüsusilə maarif sahəsini ələ keçirən kommunistlərin bura Səbahəddin Əli və İsmayıl Haqqı Tonquçu yerləşdirdiklərini, milli təhsil sahəsini zərərli ünsürlərdən təmizləməyə çalışan Tofiq İləriyə qarşı hücumlar olduğunu və s. göstərir. O, təəssüflə qeyd edir ki, kommunist təbliğatına qarşı mübarizə kifayət qədər olmadığından “bu ilanlar zəhərlərini zəif bulduqları nöqtələrə axıtmışdır” [23, s.1]. O zəif nöqtələrdən biri də məhz maarif sahəsidir. Müəllif, Mustafa Kamal Atatürkün “Nəradə olursalolsun, görüldüyü yerdə kommunizm əzilməlidir” [23, s.1] fikrinin CXP dövründə sadəcə, kağız üzərində qaldığını məyusluqla bildirir. Daha sonra əlavə edir: “Bu şüarın artıq şiddətlə tətbiq edilmə sırası gəlmişdir. Bir an belə tərəddüd etmədən bu qızıl ilanların qafaları mərhəmətsizcə əzilməlidir. Zira şimdiki zəhərlərini gizlicə damarlarımıza axıtmaq istəyən bu qızıl əngərəklər (gürzə – *H.C.*) yarın, Allah göstərməsin, birər süngü alıb qəlblərimizi parçalaya bilərlər” [23, s.1].

A.İldırım “Kommunistlərə ölüm” [14] yazısında göstərir ki, qızıl kələlər dünyası 34 ildən bəri davam edən əsarəti hələ də sürdürməkdədir. Bu cəlladların ən çox üzərində durduğu yerlər isə məzlum Şərqi ölkələridir. İran, İraq, Misir, Suriya və s. təzyiq və təhdid altındadırlar. Türkiyəni

içəridən yıxma siyasəti isə son zamanlarda kommunist təşəkküllərin aşkarlanması ilə meydana çıxmışdır. “Vətənlərini on və on beş quruş müqabilində qızıl cəlladların əlinə təslim etməyə amadə (hazır – H.C.) bulunan bu vətən xainlərinin artıq kökünə kibrit suyu tökmək (yox etmək, kökündən qurutmaq – H.C.) zamanı keçməkdədir belə... Ölüm istiyoruz. Müqəddəs və toxunulmaz bildiyimiz vətənimizi qızıl rus imperializminə peşkəş çəkmək istəyən, annələri, babaları bəlirsiz, qanları bozuq, türk əkməyi yeyən Stalin piçlərinə ölüm. Bunu bizdən Koredə kommunizm ilə mücadilədə verdiyimiz şəhidlərin vətənimizin səmalarında dolaşan ruhları da istəməkdədir” [14, s.1]. Tarixi bir faktı da qeyd edək ki, Türkiyə 1950-ci ildə Şimali və Cənubi Koreya arasında gedən müharibədə Cənubi Koreya tərəfində savaşa qatılaraq, ora xeyli sayda türk əsgər göndərmişdi. Bu DP-nin uzaqgörən addımlarından biri kimi dəyərləndirilə bilər. Partiya artan kommunizm təhlükəsinə, Sovet təhdidlərinə cavab olaraq, NATO-ya qoşulmaq üçün bu savaşa qatılmaq qərarı almışdır. A.İldırım həm də buna görə, kommunizmə qarşı mübarizədə şəhid olan əsgərlərin ruhunu şad etmək üçün də qızıl imperiya tərəfdarlarına ölüm istəyir.

Nəticə / Conclusion

Yekun olaraq qeyd etməliyik ki, A.İldırımın CXP və DP barədə öz fikirlərini tam səmimiyyəti və açıqlığı ilə oxuculara çatdırması, bütün tənqidləri, işləri özünə ikinci vətən bildiyi Türkiyəni demokratik, qüdrətli, dünya birliyində layiqli yer tutan bir ölkə kimi görmək istəyi ilə bağlı idi. Çünki Cümhuriyyətin problemləri hər bir vətəndaş kimi, onu da dərinlən rahatsız edirdi. Baxmayaraq ki, özü də CXP dövründə müxtəlif dövlət vəzifələrində çalışmışdı, lakin tənqid etdiyi məmurlardan fərqli olaraq, tutduğu vəzifələrdən sui-istifadə etməmiş, yolsuzluğa əl atmamışdır. Ona görə də müəllif, dövlət qulluqçularını, siyasətçiləri qanunun aliliyi prinsipini gözləməyə, cəmiyyətin sosial balansını qorumağa, xalqa xidməti şərəfli vəzifə kimi qəbul etməyə çağırırdı.

Göründüyü kimi, A.İldırımın publisistik yazılarda toxunduğu məsələlər sadəcə sözügedən partiyaların fəaliyyəti ilə, onu və cəmiyyəti narahat edən problemlərin təsviri ilə məhdudlaşmamış, poetik yaradıcılığından bizə məlum olan kommunizmə qarşı mübarizəyə çağırış da öz ifadəsini tapmışdır. Mühacir şair xalqını Azərbaycandan bu məlul rejimin dəf edilməsi üçün necə mücadiləyə səsləmişdirsə, eyni əzmi, birlik və bərabərliyi türk millətində də görmək istəmişdir. Bu da təbii idi. Çünki kommunizm bəlası o dövrdə Türk dünyasının ortaqlıq problemi idi.

Ədəbiyyat / References

1. Ağaoğlu A. Serbest Fırka hatıraları (2.baskı) / Ağaoğlu, A. – İstanbul: Baha Matbaası, 1969, 160 s.
2. Ağaoğlu S. Demokrat Parti'nin doğuş və yükseliş sebepleri. Bir soru / Ağaoğlu, S. – İstanbul: Baha Matbaası, 1972, 235 s.
3. Ağaoğlu S. Siyasi günlük. Demokrat Parti'nin kuruluşu / Ağaoğlu, S. – İstanbul: İletişim, 2020, 648 s.
4. Cəbiyeva H. Elmas Yıldırım'ın şiirlerinde Türkiye // – Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2024, cilt 11/1.
5. Bir türkçü. Yazık olmuş // Demokrat Malatya. 1951, 31 Ağustos. Sayı 158.
6. E.Y. D.P iktidarı böyle çalışır... // Demokrat Malatya. 1951, 24 Kasım. Sayı 226.
7. E.Y. Nankörlük Meselesi... // Demokrat Malatya. 1951, 31 Aralık. Sayı 257.
8. E.Y. Bahtına küsen sevgi // Demokrat Malatya. 1951, 6 Eylül. Sayı 162.
9. E.Y. Beyaz kitap-kara kitap // Demokrat Malatya. 1951, 3 Eylül. Sayı 159.
10. E.Y. Düşündürücü Rakkamlar // Demokrat Malatya. 1951, 7 Eylül. Sayı 163.
11. E.Y. Hazin Bir İtiraf // Demokrat Malatya. 1951, 21 Kasım. Sayı 223.
12. E.Y. Hediyelev levhalar // Demokrat Malatya. 1951, 31 Ağustos. Sayı 158.
13. E.Y. Her şeyin üstünde milli birlik // Demokrat Malatya. 1951, Eylül. Sayı 160.
14. E.Y. Komünistlere ölüm // Demokrat Malatya. 1951, 26 Kasım. Sayı 227.

15. E.Y. Lanet Damgası... // Demokrat Malatya. 1951, 20 Ekim. Sayı 196.
16. E.Y. Ne diyebilecekler? // Demokrat Malatya. 1951, 27 Ağustos. Sayı 154.
17. E.Y. Nümunelik hareketler // Demokrat Malatya. 1951, 25 Ekim. Sayı 200.
18. E.Y. Türk milliyetçilerini bekleyen vazifeler // Demokrat Malatya. 1951 a) 23 Ekim. Sayı 198; b) 24 Ekim. Sayı 199.
19. E.Y. Yol, yol, yol...Su, su, su... // Demokrat Malatya. 1951, 26 Ekim. Sayı 201.
20. Türkçü. Tavra oyununda siyaset // Demokrat Malatya. 1951, 3 Eylül. Sayı 159.
21. Türkçü. Zincirsiz deliler. // Demokrat Malatya. 1951, 7 Eylül. Sayı 163.
22. Yıldırım Elmas. Zorbalığın para etmediyi devir // Demokrat Malatya. 1951, 20 Kasım. Sayı 222.
23. Yıldırım Elmas. Kafası ezilecek kızıl yılanlar // Demokrat Malatya. 1951, 2 Kasım. Sayı 207.